

Ignazio Omaetxebarria: hizkuntzalari eta euskalaria

Paulo Agirrebaltzategi

“Analizar los idiomas, aunque no sea para hablar ... ayuda enormemente a preparar el pensamiento para la reflexión, para la filosofía. No hay que hablar un idioma... pensando en la gramática, pero el haber pensado en la gramática, y haberla analizado, hace que se afine más el pensamiento, más todavía que con la filosofía. Es la mejor introducción a la filosofía, como se ha dicho”.

“El conocimiento histórico, lingüístico, jurídico, folklórico, religioso del pasado de un pueblo no se improvisa por medio de panoramas fantásticos, sino que se elabora a base de datos... Hace algunos años adelanté unas cuantas nociones acerca de los nombres y apellidos en el País Vasco y sus contornos, pero siempre creí que ante todo interesaba estudiar en detalle series [de nombres] que constan en los padrones locales, en las matrículas municipales, en los documentos antiguos clasificados por épocas y lugares, en los cuadernos de las cofradías tradicionales”.

Bilduma honetako idazlan banatan ageri diren bi esaldi horietan daude ondo agertuta Omaetxebarria hizkuntzalari eta euskalariaren goiburua eta ikerketa-zioak.

Ignazio Omaetxebarria Martitegi Gernikan jaio zen 1909an; 2005ean hil zen Valladoliden.¹² Mutikotan Foruko fraideen komentuko Latinitate eskolan ikasi zuen, Arantzazuko kolegiara aldatu zen arte. Apaizetarako ikasketak egin eta 1932an apaiztu zen. Teologiako bi ikasturte Alemaniako Fulda-n egin zituen (1931-1933).

¹² Omaetxebarriaren biografia laburra Luis Villasantek idatzi zuen, Euskaltzaindiaren aurrean irakurritako haren heriotzako “Hil berrian” (*Euskera*, 1995, 2-3 zenb., 1161-1165). Bertan dakar haren bibliografia laburra ere. Haren idatzi guztien azterketa sistematiko eta sailkatua Paulo Agirrebaltzategik eskaini zuen, haren Arantzazuri buruzko artikulua bildumaren sarrera gisa (Omaetxebarria, Ignazio: *Arantzazu izena. Evocación Franciscana y Proyección Misionera* [edit. P. Agirrebaltzategi], Arantzazu E.F., Oñati, 2001, 17-38 or. Jarraian haren bizitzako kronologia ere ikus daiteke bertan (38-41 or.).

Teologiako ikasketekin batera, ordea, Alemaniako hizkuntzalaritza ikasketez eta korronteez arduratu zen bere aldetik. Lehendik ere bazuen Omaetxebarriak hizkuntzekiko zaletasuna. 21 urte zituela, Teologia ikastetxeko barne-aldizkarian argitaratua zuen “El verbo valenciano” artikulua (*Ensayo*, I. urtea, apirila 1930, 2. zenb., 114-126 or.); gaiaz argitaratu berria zuten liburuaren irakurketa kritikoa egin zuen bertan. Alemaniatik itzulita, euskara hartu zuen aztergai nagusitzat, hizkuntzak barrutik ezagutzeko zuen joera eta jakin-minaren asegarri.

Polifazetikoa izan zen Omaetxebarria bere bizitzan eta bere azterlan eta idazlanetan: historialaria, liturgista, arte kritikaria, kazetaria eta aldizkari-zuzendaria, musikaria eta poeta —Santi Onaindiak beraren hiru olerki aukeratu zituen bere *Milla euskal olerki eder* libururako—, eta... hizkuntzalaria —euskalaria—. Bere “espezialitate” horietan guztietan autodidakta izan zen; ez zuen unibertsitate titulurik bilatu. Baina jakin-minak hartua, beti zegoen erne alor ezberdinetako ideia berriei antzemateko, aparteko gaitasuna zuen irakurketatik jasotako guztia bereganatzeko, eta intuizio bizia, bere aldetik hipotesiak ipini eta ikerketa ildo berriak iradokitzeke.

Omaetxebarriaren euskarazko idatziei buruz jardungo gara aurrenik labur, eta berehala sartuko gara euskararen alorreko bere idazlanen mundura. Haren idatziak hain ugariak izanik —I.200 artikulua eta 67 bat liburu-liburuxka daude zenbatuta oin-oharrean aipaturiko artikuluan—, haren euskarazko produkzioa xumea eta laburra iruditzen zaigu; adierazgarria, hala ere. Alemaniatik Euskal Herrira itzuli berritan, eta hango korronte liturgiko berriez jabetuta, fededunek mezatan hobeto parte hartzeko kanta eta testuak prestatu zituen euskaraz nahiz gaztelaniaz. Horietakoa da *Arantzazuko Amaren umetxoen Alkartasunezko Euskal Meza* (Aránzazu irarkola, Oñati, 1936, 29 or.), geroago *Lagunarteko Meza* tituluarekin birmoldatuta, argitalpen bat baino gehiago izan zuena (Editorial Franciscana Aránzazu, Oñati, 1953, eta 1966) eta Imanol Berriatuak bizkaierara egokitu zuena (Itxaropena, Zarautz, 1955).¹³ Kristau dotrinaz gain ezer gutxi zegoen garai hartan euskaraz eliztarrentzat; berrikuntza zekarten, bada, liburuxka horiek fededunen eskuetara. Eta dotrinarena —galdera-erantzun aspergarrietan eratuta zegoen dotrina hura, alegia— aipatu dugunez, ezin

¹³ Apaizak aldare aurreko horma edo erretaulara begira meza latinez ematen zuen bitartean, jendea sarritan arrosarioa erreztatuz “meza entzutera” behartuta zegoen hartan, iraultzailea gertatu zen Omaetxebarriak Alemaniatik ekarri eta gure artean sartu zuen meza entzuteko modu parte-hartzaile berria, “elkartasunezkoa” —“corporativa”, gaztelaniaz—.

goraipatu gabe utzi Omaetxebarriak 1939an bertsoan eratu zuen *Kristau-bidea eresietan*, inprimatu gabe geratu zena, baina polikopiaturik Arantzazu auzoko neska-mutikoeek erabili ahal izan zutena: 45 bertsoko poema modukoa, kristau ikasbidearen sintesi gihartsua, kantuz ikastekoa; Santi Onaindiaren iritziz, “aparte ederra” da bertsozko kristau dotrina (ik. *Milla Euskal Olerki eder*, 737. or. —gainera Omaetxebarriaren hiru olerki daude jasota liburuan—). Berandu-xeago beste liburuxka bat ere argitaratu zuen euskaraz, oraingoan arrosarioaren otoitza aberasteko, kantu eta guztí: *Abestu Errosarioa* (Editorial Franciscana Aránzazu, 1956, 34 or.). Gaztelaniaz ere eman zuen liburu bera.

Jendaurrean gaztelaniaz mintzatzeko zuen erraztasunik ez zeukan euskaraz Omaetxebarriak; izan ere gaitasun eta erraztasun apartekoak zituen gaztelaniaz jarduteko, sarritan bat-batean eta inolako paperik gabe hitzaldia borobiltzeko; euskara, berriz, eskas geratzen zitzaion horretarako. Dena dela, ez zion muzin egiten sermoiak-eta euskaraz ere egiteari, eta duintasun osoz bota ohi zituen, aurretik txukun idatzita. Sorta mardultxo utzi du horrelako hitzaldi-testuena —tartean bere anaiaren meza berrikoan egin zuen sermoia-rena—. Eguneroko bizitzan, lanean eta lagunartean ere gaztelaniaz jardun ohi zen —italieraz edo bestelako erdaraz, Erroman bizi zen urteetan—.

Kazetaritzan jardun zen urte askotan Omaetxebarria. 1934an, 25 urte zituela sartu zen *Aránzazu* aldizkariko erredaktore. Horko bere euskarazko lehen idatzia *Arantzazu!* olerkia izan zuen. Laster hartu zuen bertako *Euzkel Atala* sailaren (aldizkariko euskarazko orrien) ardura; 1938an isilarazi zuten euskarazko atal hori, aldizkariak bizirik jarraitu ahal izan zuen arren; zazpi urteren buruan 1945ean itzuli ahal izan zuen *Euskal Atalak*, berriro Omaetxebarria beraren eraginez eta eskutik. Euskarazko bere idatziak “Aritzondo” ezinez sinatu zituen gehienbat, Gernikako haritzaren omenez edo.¹⁴ *Aránzazu* aldizkariaren zuzendaria izan zen (1940-1945) eta *Misiones Franciscanas* aldizkariarena (1940-1945; 1956-1967); horietaz ere baliatu zen bere ikerketa eta gogoeta historiko eta filologikoren batzuk argitaratzeko. Horrelakoak denak gaztelaniaz idatzi zituen.

Poesiaren alorrean ere egin zituen bere sartu-irtenak Omaetxebarriak; ugarria izan gabe haren olerki kopurua, genero horretantxe utzi zigun seguruenik produkzio oparoagoa eta baliozkoagoa euskaraz, erdaraz baino. Erliziozkoak

¹⁴ *Arantzazu izena* aipaturiko liburuan daude bilduta Omaetxebarriaren *Aránzazu* aldizkariko euskarazko idatzi gehienak (385-501 or.).

ditu poetizaturiko gaiak gehienbat. Horietako hainbatek Arantzazu kanta-zen du nolabait; aipaturiko *Arantzazu izena* liburuan jasota daude. Musikaria ere bazen —mutikoen musika-irakasle kolegioan aldi batez—; berak sortu edo moldaturiko kanta-doinu askotxo utzi zigun, gehienak euskaraz, berak idatzitako testuekin. Horietan ezagunena *Arantzazu aldean* kanta da, 19 urte zituela idatzia, R. M. Azkueren titulu bereko kanta batean inspiraturik; lelo eta estrofetarako Arantzazuko baladen bi doinu baliatu zituen; ondoren Leonardo Zelaiak harmonizatuta, santutegiko kanta klasiko bihurtua da.

Sormen- eta komunikazio-baliabidetzat erabili zuen, beraz, gogoz Omaetxebarriak euskara, erdaren aldean oso bigarren mailan gelditu bazitzaion ere. Barrutik ezagutu eta gozatzeko aztergai izan zuen batez ere berak euskara. Hemen berezikiago dagokigun bigarren ikuspegi honetara aldatu aurretik, Omaetxebarriaren euskararekiko beste arduragune bat nabarmendu nahi nuke, nolabait bien tartean dagoena: euskal herri literatura tradizionala, bereziki Arantzazuko eta Arrateko baladak edo kanta zaharrak. 1956an Euskaltzaindiak Arantzazun antolaturiko Euskaltzaleen Biltzarrean, hain zuzen, Arantzazuko erromantzei buruz eman zuen hitzaldia; buruz eman ere nonbait, eta haren testurik ez zaigu geratu. Gaztetatik hasia zen horrelakoak herritarren ahotik biltzen eta aztertzen; artikulu monografikoren bat edo beste argitaratu ere egin zuen Arantzazuko eta Arrateko euskarazko baladei buruz —denak gaztelaniaz—. Bizitza osoan eraman zuen nonbait Arantzazukoen azterketa historiko-kritiko eta literario sistematikoa eskaintzeko asmoa; izan ere, Omaetxebarriari zegokion, Salvatore Mitxelenak aitortu zuenez, halako azterketa orokorra eskaintzea, “aspaldi asia zuanez, eta ortan hainbeste dakianez”.¹⁵ Baina, bestelako alorretan eta eginkizunetan jardun behar eta, ezin izan zuen proiektua burutu. Dena dela, horretarako hainbat eskema ezberdin —bata bestearen osagarri?— utzi zigun bere eskuizkribuetan.¹⁶

Baina goazen aurrera hemen berezikiago dagokigun Omaetxebarria filologo eta euskalariaren ibilbidearen berri zenbait ematera. Hizkuntzari, eta bereziki euskarari buruzko bi interesgune eta jarrera bereizten zituen berak;

¹⁵ *Aboz abo. Arantzazuko Kanta-zarrak*, in: Salvatore Mitxelena, *Idazlan guztiak*, II t. (EFA, Arantzazu, 1984, 621. or.)

¹⁶ Alor horretan Omaetxebarriak egindako ekarpenari buruz, ik. Agirrebaltzategi, Paulo, “Arantzazuko Kanta Zaharrak. Ignazio Omaetxebarriaren ekarpena. Aportación de Ignazio Omaetxebarria a la colección y estudio del romancero de Arantzazu”, in: *Cantabria Franciscana*, LX, 177 zenb. (2009) 31-46 or.

honetara mintzatu zen euskararen erabilerari buruzko Arantzazuko fraideen kongresuko hitzaldietako batean: “Aprender el idioma para hablar es cosa distinta de analizar un idioma. Este es otro problema. Yo no tengo que tocar ahora el problema de aprender un idioma para hablar, sentirlo, meterse en el torrente vivo del idioma. Esto es lo que suele interesar generalmente cuando hay que sostener el vascuence, cuando hay que enseñar incluso el latín, aunque sea lengua muerta. Aprender un idioma es cosa totalmente distinta. A nosotros, en nuestra carrera nos interesa también aprender a analizar los idiomas. Y esto de analizar los idiomas, aunque no es para hablar, ayuda pero enormemente, no nos podemos dar cuenta hasta qué punto nosotros estamos sobre los que no llevan la carrera de las Humanidades como nosotros, y ayuda enormemente a preparar el pensamiento para la reflexión, para la filosofía”.¹⁷ Euskarari dagokionez, horren erabilera-balioa interesatu zitzaion, jakina, Omaetxebarriari; baina bere aldetik aztergaitzat hartu zuen bereziki euskara, horren historia eta barne-egitura eta funtzionamendua ezagutu eta erakutsi nahian.

Bizitza osoko lan intelektualeko arduragune nagusietakoa izan zuen Omaetxebarriak euskararena: 1933 inguruan, 24 bat urte zituelarik eta Alemaniatic itzuli berria zelarik, euskarazko aditz-jokoen eta deklinabidearen paradigmak landu zituen, berak aitortuta dakigunez; eta, multikopiatuta, Arantzazuko fraideen artean erabili ahal izan zituzten, askoz beranduago (1959) *Euskera* liburuan argitaratu zituenak.¹⁸ Paradigmatik hamahiru urtera (1947), eta tartean orduko euskalarien alorrean ezezaguna zelarik, harrituta utzi zituen horiek, bat-batean adituen artean aditu agertu zelako euskarari buruzko hiru libururen erreseina kritikiko zorrotz eta zein baino zein mamitsuago argitara ematean.¹⁹ Aspalditik zebilen, ordea, saiatua euskararen historia eta onomastikako lanetan, eta oso aurreratua zeukan, askoz geroago argitaratuko zuen “Vascuence y Romance” bere idazlanetan nagusienetakoa, eta bilduma hone-

¹⁷ “Razones y motivos que nos deben animar a trabajar por el euskera”, in: *Cantabria Franciscana* 16 (1961) –Zenbaki monografikoa: “Congreso de literatura y predicación franciscana en euskera”, Aránzazu, 9-12 de agosto de 1960–. 225. or.

¹⁸ Paradigma multikopiatuon alerik ere ezin izan dugu aurkitu Arantzazuko liburutegian; baina ez dugu itxaropenik galdu.

¹⁹ Honako liburu hauenak, hain zuzen: J. J. Bautista Merino y Urrutia-ren *El vascuence en el Valle de Ojacastro (Rioja Alta)*, 1936; Florentino Castro Guisasola-ren *El enigma del vascuence ante las lenguas indoeuropeas*, 1944; eta N. Esandi-ren *Vascuence y Etrusco. Origen de los lenguajes de Italia*, 1946.

tan lehen lekuan doana. Bere itzal ona irabazia zuen euskalarien artean.²⁰ Horren adierazgarri izan daiteke 1954an, Seminario Julio de Urquijo-k eskatuta, Donostian emandako hitzaldi saila, euskal linguistikaren alorreko arazoei buruz.²¹

Bestelako eginkizunetan ziharduen, ordea, nagusienik Omaetxebarriak; eta inoiz ez zen, lanbidez edo, euskalari adituen zirkuluko bihurtu. Baina handik aurrera han eta hemen agertuz joan zen euskarari buruzko bere ikerlanak eta gogoetak kongresu eta aldizkaritan. Bere azterketa-proiektuak etengabeak eta luzarokoak zituela ondo adierazten dute bere hainbat artikulutan utzitako honelako oharrek: “En otro lugar hablaré más largamente sobre nombres y apellidos entre los vascos antiguos” (1948) –ik. “Nombres y apellidos en el País Vasco y sus contornos” (1949an argitaratua)–; “En otro trabajito, inédito todavía, he procurado hacer ver que el romance castellano no es otra cosa que el latín hablado por labios vascos y evolutivamente transformado en un ambiente de hábitos vascos de pronunciación, de tradición fonética vasca” (1949) –ik. “Vascuence y Romance”, 1986an argitaratua?–; “... voy a anticipar por lo menos unas pocas observaciones que me salen al paso, dejando para otra oportunidad un posible estudio más detenido”, dio K. Mitxelena-ren *Textos arcaicos vascos* liburuaren erreseinaren hasieran (1965) –dakigunez, ez zuen aukerarik izan azterketa sakonago hori egiteko–; “Ta oraingo, naikoa onekin. Laister geiago, Jaungoikoak nai badu”, zioen bere “Euskerazko mezari oartxo batzuk” artikuluan (1965) –ez dirudi gai horri berriro heldu zionik–; “Pero no voy a meterme ahora por este camino ni voy a tratar este tema, del que me ocupo más detenidamente en un viejo trabajo mío inédito e interrumpido hace tiempo sobre *Jalones cronológicos en la historia del euskera* o algo parecido”, idatzi zuen Mitxelena-ren *Textos arcaicos vascos* liburuari egindako erreseinan (1964)... Titulu hain iradokitzaileko idazlanik ez zuen Omaetxebarriak argi-

²⁰ “Aránzazu y cultura vasca en la hora actual” artikulua argitaragabearen autorearen esatez: “Está reconocido como uno de los mayores valores en achaques de Filología Vasca”. 15 orrialdeko (koartila) idazlan daktilografiatu anonimo hau (1956koa, dirudienez) Arantzazuko liburutegi- eta artxibozain Kandido Zubizarretarena da seguruenik. Ez zuen argitaratu, dirudienez; Arantzazuko artxiboan aurki daiteke jatorrizko kopia daktilografiatua.

²¹ Aurreko oharreko idazlanetik dakigu hitzaldi edo ikastaroaren (“cursillo”) berri ere. K. Zubizarreta Omaetxebarriaren lagun eta haren lanen oso hurbileko testigua dugu. Aipaturiko hitzaldien testu idatzirik ez dugu aurkitu; sarritan ohi zuen bezala, idatzi gabe eman zituen beharbada; haien aipamenik ere ez dugu aurkitu Adiskideen buletinean.

taratu eta ez dugu haren artxiboan ere horrelakorik aurkitu; geroago “Vas-
cuence y Romance” tituluarekin argitaratu zuena ote? Tamalgarria litzateke
halako idazlana galdu izana! Batzuetan ez zen, beraz, idaztera iritsi, edo galdu
egin zen, agindutako artikulua; beste batzuetan urte gehiegitan luzatu izan
zen. Aipaturiko eguneroko arduragune horren adierazgarria da era berean,
beste alorretako artikuluetan ere –historiko nahiz kazetaritzakoetan– maiz
tartekatu izana hizkuntzekiko, eta bereziki euskararekiko, ohar jakingarriak.
Haren tartekako idatziek euskalarien artean pizten zuten interesaren eta hari
aitortzen zioten itzalaren adierazgarri da Koldo Mitxelenaen kexua, haren
aipaturiko *Euskera* liburuaren erreseina-idatzian agerturikoa: “Es la brillante
coronación [liburua], que deseamos no quede aislada, que nos hacían esperar
trabajos brillantes y llenos siempre de novedad, pero por desgracia demasiado
espaciados y demasiado breves”.

1959an argitaratu zuen, bada, Omaetxebarriak *Euskera. Un poco de gramática
y algo de morfología del verbo vasco*, bere liburu ugarietan euskarari buruzko bakarra
(Edit. Icharopena, Zarautz). Gorago adierazi dugunez, 25 urte lehenago lan-
duriko euskal aditzaren paradigma praktikoak jaso zituen bertan, eguneratuta
eta bestelako zenbait atal teoriko eta didaktikoz jantzita, eta “Crestomatía”
izeneko bigarren zatia gaineratuta, non hainbat testu klasiko bildu baitzuen,
L. Villasanteren laguntzaz, paradigmaren oinarri eta iturritzat.²² Aldizkarietan
argitaraturiko artikuluen –edota argitaratu gabe geraturiko testuen– bilduma
denez hemengo hau, liburua bera kanpoan geratu da. Hala ere, horko bi atal
sartu nahi izan ditugu, bere artikuluetan erabilitako aztergaiekin duten lotu-
ra eta kidetasunagatik: “Observaciones de lingüística diacrónica” kapitulua
(17-22 or.) eta liburuaren bigarren partearen –*Crestomatía* izenekoaren– sarrera
(145-151 or.).²³

²² Honetara agurtu zuen Koldo Mitxelena liburua bere erreseinaren hasieran: “Felizmente el
P. Omaechevarría ha podido robar a sus muchas y variadas actividades el tiempo necesario para
dedicar al estudio de la lengua vasca este libro bastante extenso, pero mucho más denso y co-
pioso que extenso”; eta honetara amaitu: “El del P. Omaechevarría es en resumen un libro que
muchos podrán leer, y sin duda leerán, con gran provecho” (*BRSBAP*, XV. urtea, 4. koaderno,
1959, 451-452 or.).

²³ Euskararen historia sozialari buruzko jakin-minaren adierazgarri du, besteak beste, “Euskera
en los siglos pasados” titulupean Leireko dokumentuetatik jasotako honako aipu-sorta hau:

Hay varios estudios y son bastantes los historiadores que aducen textos interesantes.
José Mª Lacarra, en su conferencia del 10-I-956 se fija ante todo en la Edad Media; pero

Zabala eta irekia izan zuen Omaetxebarriak hizkuntzaren alorreko jakin-mina eta aztergrina, alderdi didaktiko-gramatikalaz gain. Euskararen historia, filologia, antropologia eta batez ere onomastikako gaietan sartu zen gehienbat bere artikuluetan, euskararen modernizazio kulturalaren eta estandarizazioaren arazoak ahaztu gabe. Euskararen historia, bereziki onomastika historikoa, ikertu eta aztertzean, testuinguru historiko-sozialari oso adi zegoen Omaetxebarria, horren bidez izenen historia argitzeko, bai, baina baita ere, eta agian gehiago, onomastika historikoaren bidez herrien eta pertsonen historia soziokulturala ere argitzeko. Metodo horren adibide nabarmena da batez ere bilduma honetako lehen idazlana: “Vascuence y Romance”.

Hogeita zortzi artikulua jaso ditugu bilduman, uste dugunez, euskarari buruz idatzi zituen guztiak, argitaraturikoak behintzat. Ia denak gaztelaniaz idatzita; hiru bakarrik euskaraz. Lau sailetan sailkatu ditugu idatziok: 1. Diakronia eta historia (euskararen barne-historia eta historia soziala); 2. Onomastika (antroponimia eta toponimia); 3. Gramatika (bereziki deklinabidea eta aditz-jokoa); 4. Euskara eta kultura (euskararen balioztapen antropologikoa eta horren arazoak kultura modernora egokitze). Esan dugunez, onomastika historikoa izan zuen Omaetxebarriak bere zaletasun eta ikergai nagusi-nagusia euskararen alorrean; bildumako lehen saileko –historiako– aurreneko artikuluz gain beste zenbait ere bigarren sailean –onomastikakoan– sartu ahal da. Sail bakoitzean irizpide kronologikoz ordenatu ditugu nagusienik –ez bakarrik– idazlanok.

no interpreta bien la frase de I058, en que pretende ver que “unas veces este lenguaje es calificado de “sórdido”; puesto que “*proprium vocabulum sortitum est*”, a pesar de las faltas cometidas contra las reglas de la concordancia, no quiere decir “sórdido”, sino que se deriva de “*sortiri*”. “*Mitto unum cubilare* [?] in cenobio quod dicitur Leior, locus quem vocitatus est *proprium vocabulum sortitum est* “Urdasacu” (*Becerro de Leire*, pp. 190-191, cit. Lacarra, en *Geografía Hist.* II, 26-27). [Aipaturiko hitzaldia argitaratuta dago: Lacarra, Jose María, *Vasconia medieval, historia y filología: conferencias pronunciadas los días 10 y 11 de Enero de 1956*, Seminario Julio de Urquijo, San Sebastián, 1957].

Ib. donación de tierras, en Yesa, I060, figuran “in basconea lingua” estas palabras: “*unam terram... in loco... Mussiturria... et alia* [terra] in Çiarduoa... et tertia in Seierena... et quarta in Aranea” (*Becerro*, 269-270).

Ib., I085: “*Vineam que est in loco quem bascones vocant* “Ygurai Mendico”. Su donación la hace “*Andere Auria Acenariz*”, que se distingue de otra “*Andere Auria Zaarra*”; y es testigo “*Orti Zuria de Lizassoain*” (*Becerro*, 43-44).

Argitaraturiko artikulua biltzeaz gain, Omaetxebarriak argitaratu gabe utzitako testuak aztertu ditugu (daktilografiatuak edo eskuizkribuak). Horien artean badira batzuk sistematikoki landuak eta aski osatuak —jakin ez zergatik geratu ziren argitaratu gabe—; beste batzuk ez daude osorik, eta batzuetan titulurik ere ez dute, baina ez dira argitaraturikoen zirriborrotzat hartzekoak; aparteko artikulutzat jaso ditugu, beraz, horrelakoak bilduma honetan. Badira, ordea, eskuizkribuetan bestelako askotxo, paper solteak, argitaraturiko edo argitaratu gabeko artikulua lantzean jasotako oharretan har daitezkeenak; horrelako gehienak oin-oharretan eman ditugu, testu landuen argigarri edo osagarri.

Autoreak bere idatzietan jarritako oin-oharrak parentesi arteko zenbaki normalez daude seinalatuta testuan, eta idazlan bakoitzaren azkenean doaz; bildumaren editoreak egindakoak, berriz, bai edizio-oharrak eta bai autorearen artxiboko apunte gehigarri-osagarriak jasotzeko gaineraturikoak, goi-indize formako zenbakiekin daude seinalatuta testuan, eta dagokien orrialde bakoitzaren barrenean irakur daitezke.

Omaetxebarriaren idazlanotako erreferentzia bibliografikoei buruz gaineratu behar dugu zerbait. Artxiboetako informazioaren ganean osatu zituen hark gehienbat bere ikerketa-lanak; horregatik ez doaz sare bibliografiko trinko eta konplexuz inguratuta. Hala ere, Omaetxebarria ez da ari bakardadean bere artxiboko materialak aztertzen eta bere iruzkin eta gogoetak egiten; alderantziz, darabilen gaiari buruzko literatura ezaguna du, eta maiz adituekin elkarrizketan ari dela dirudi, horien esanetan oinarritzeko, nahiz irizkideenak berresteko ala aurkarienak gezurtatzeko. Horrelako metodoaren adierazgarria izan daiteke esaldi hau, “Observaciones de lingüística diacrónica” artikulukoa:

“No me voy a meter a fondo en el problema, ni discutir de propósito las opiniones emitidas por otros tratadistas; pero las voy a tener implícitamente en cuenta (sobre todo según el erudito resumen de Pedro de Yrizar), aunque sin citarlas al detalle, para no complicar la exposición del asunto. Por necesidad hay que prescindir de detalles para dar ideas sencillas y claras, algunas de ellas personales e inéditas”.

Lantzen ari den gaiari buruzko literatura berezituaren ezagutza ona duela argi ageri du horrelakoetan. Sarritan zeharka antzean aipatu ohi ditu autoreen edo obren izenak bere azalpenetan.²⁴

²⁴ Bere idatziaren haria eten gabe eta *per transenam* bezala honelako erreferentzia ugari eskaintzen dio Omaetxebarriak irakurleari: “Admito con J. Caro Baroja que la terminación “-anu” o >>

Bestalde, iturrien (autore, liburu nahiz artikuluen) berri ematean ez du eskema zorrotzik erabiltzen, eta oin-oharretan nahiz testu barruan egiten ditu aipamenak. Testu barruko aipuetan autorea bakarrik izendatzen du batzuetan, bibliografia espezifikorik seinalatu gabe, eta irakurlearentzat ezaguntzat emanez edo; besteetan obra bakarrik aipatu ohi du, autorea jakintzat emanez edo; modu laburtuan (edo siglaz) seinalatu ohi du batzuetan autorea edota idatziaren titulua, bata nahiz bestea ezaguntzat emanez edo. Horrelakorik gertatzen da batez ere Omaetxebarriaren artxiboko eskuizkribuetan, beretzat eta iradokita bakarrik tartekatzen dituenean iturriak.

Irakurleari erraztasunak ematearren, bateratu egin ditugu bildumako artikuluetan ageri diren erreferentzia bibliografikoak, batzuetan geure aldetik liburutegian kontrolatu eta osatu ondoren; “Autorearen bibliografia” titulupean doaz jarraian.

“-ana”...”; “Gorozika puede derivarse del prerrománico *Cruss* señalado por Rohlf s en *Cruss-os...*; “Mando (citado como céltico por Holder, II, 402)...”; “... estoy de acuerdo con Michelena en disentir de R. Menéndez Pidal en su juicio de que la “onomástica nos permite afirmar que los emigrantes vascos venían de Navarra y Aragón y no de las regiones vascongadas”...”; “... para relacionarla con “al”, como lo hizo Schuchardt...”; “... Es verdad que René Lafon encuentra desproporcionada dicha analogía...”; “... no obstante la suposición de Villoslada...”; “... se conservan algunos pocos nombres cristianos, como “Martín”, “Juan”, “Pedro”, “María” (que es frecuente en el siglo IX (contra el P. Lizarralde)...”; “... como quiere Julián Cantera Orive...”; “... que Satrústegui registra en Valcarlos todavía en 1774...”; “... femenino de “Ochoa”, registrado por Garibay...”; “... que según Azkue, signi[fica] ...”; “... Respecto a la interpretación que Isasti da de algunos refranes, ...”; “... siendo perfectamente aceptable desde este punto de vista la etimología “ad-vallem” propuesta por Luis Michelena...”; “don Benito Vizcarra dió la interpretación de que se trataba, no de faltas...”; “ya que no sabemos en qué razones se funda la afirmación del P. Cuevas...”; “... un incendio, según lo apuntó Federico de Madariaga...”.

Autorearen bibliografia

I. Iruzkindutako obrak

- Merino y Urrutia, José J. Bautista, *El vascuence en el Valle de Ojacastró (Rioja Alta)*, Sociedad Geográfica Nacional, Madrid, 1936.
- Castro Guisasola, Florentino, *El enigma del vascuence ante las lenguas indoeuropeas*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid, 1944.
- Esandi, Nicolás, *Vascuence y Etrusco. Origen de los lenguajes de Italia*, Instituto de Investigaciones históricas, Buenos Aires, 1946.
- Schuchardt, Hugo, *Primitiae Linguae Vasconum*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Salamanca 1947.
- Michelena, Luis, *Textos arcaicos vascos*, Editorial Minotauro, Madrid, 1964.

2. Aipaturiko idatziak eta autoreak²⁵

- Añibarro, Pedro Antonio de, *Eskuliburua eta berean eguneango kristinau-zereginak*, Bilbo 1802 [Laburtua: "Eskuliburua"]; *Lora-Sorta Espirituala ta Propositu Santuac vicitza barri bat eguiteko*, Tolosa, 1803 [Laburtua: "Lora-Sorta Espirituala"].
- Azkue, Resurrección María de, *Diccionario Vasco-Español-Francés*, 1905 [Labur: "Diccionario trilingüe" edo "Dicc."]; *Fonética Vasca: Conferencias*, Bilbao, 1919; *Morfología vasca*, Bilbao, 1925 [Laburtua: "Morfología"]; *Cancionero Popular Vasco*, 2 tomo, Barcelona, 1918 [Laburtua: "Cancionero"].
- Capanaga, Martín Ochoa de, *Exposición breve de la doctrina cristiana*, 1656. (Omaetxebarriak "Jerónimo de Capanaga" dakar, oker nonbait, hark itzultitako obraren autorearen, Jerónimo de Ripalda-ren, izenarekin nahasita edo).
- Etxepare, Bernard, *Linguae Vasconum Primitiae*, 1545 ("Dechepare" idatzita autoreak).

²⁵ Idatziaren erreferentzia bibliografiko osatuaren ondoren, Omaetxebarriak berak beti edo inoiz titulua laburturik nola aipatu izan duen adierazi dugu, honetara: [Laburtua: "....."]; autorea edo iturria izendatu bai, baina idatziaren titulua esplizitatu gabe utzi bazuen, kakoen artean adierazi dugu hori ere, honetara: [Erref. bibl. edit. irad.] = Erreferentzia bibliografikoa editoreak iradokia.

- Fabretti, Raphael, *Inscriptionum Antiquarum Explicatio*, Roma, 1699 [Erref. bibl. edit. irad.] (Horixe da Fabrettiren obrarik nagusienetako bat).
- Flórez, Enrique, *España Sagrada. Teatro geográfico-histórico de la Iglesia de España*, Madrid, 51. vols., 1747-1879 [Laburtua: "España Sagrada"].
- Gamarra, Fr. Gaspar de, [Historia manuscrita de Aránzazu] (Eskuizkribua, ~1648).
- Gárate, Justo, "Notación filológica del plan de lenguas de Astarloa", in: *Euskera VI* (1961) 277-302 or.
- García de Salazar, Lope, *Las bienandanzas e fortunas*, ed. A. Rodríguez Herrero, Bilbao, Diputación Provincial de Vizcaya, 1955. (*Las bienandanzas e fortunas que escribió Lope García de Salazar en la su torre de Sant Martín de Muñatones*, ed. M. Camarón, Madrid, 1884.) [Laburtua: "Bienandanzas e fortunas"].
- Garibay, Esteban de, *Refranes y Sentencias*, 1596 ("Refr." laburduraz ere aipatua); *Ilustraciones genealógicas de los Reyes de España*, Madrid 1596 (Laburtua: "Ilustraciones genealógicas"); *Compendio Historial de las Chronicas y Universal Historia de todos los reynos de España* [Laburtua: "Compendio Historial de España"].
- Getino, Alonso, O. P., *Santo Domingo de Guzmán, Prototipo del Apóstol Medieval*, Madrid, 1939.
- Gorostiaga, Juan, *Toponimia céltica del País Vasco*, BRSBAP, 1953.
- Hübner, Emil, *Corpus Inscriptionum Latinarum*, 1869.
- Iraizoz, Policapo de, "Las palabras vascas en las Glosas Emilianenses", in: *BRSBAP*, 1951, 525-526 or. [Erref. bibl. edit. irad.].
- Lacarra, José María, "Onomástica Vasca del siglo XIII", in: *RIEV*, XXI, 1930, 245-254 or.; *Geografía histórica de la lengua vasca*, San Sebastián, 1961 [Laburtua: "Geogr. hist."]; *Vasconia medieval, historia y filología: conferencias pronunciadas los días 10 y 11 de Enero de 1956*, Seminario Julio de Urquijo, San Sebastián, 1957.
- Lanzi, Luigi, *Saggio di lingua etrusca e di altre antiche d'Italia*, Firenze, 1824.
- Lasa, Jose Ignacio "El caserío de San Juan de Artia", in: *Aránzazu*, XXXVIII, 378. zenb., 1957, 57-58 or.
- Lecuona, Manuel, *Del Oyarzun antiguo*, Imprenta de la Diputación, SS, 1959, 304-310 or.
- Lizarralde, José Adrián, *Andra Mari. Reseña histórica del culto de la Virgen Santísima en la provincia de Vizcaya*, Bilbao 1934 [Laburtua: "Andra Mari en Vizcaya"].
- Luchaire, Achille, *Étude sur les idiomes pyrénéens de la région française*, 1879 (2. ed. 1973) [Erref. bibl. edit. irad.].
- Luzuriaga, Juan de, *Paraninfo celeste. Historia de la mystica zarza, milagrosa imagen, y prodigioso santuario, de Aranzazu*, México, 1686; San Sebastián, 1690 [Laburtua: "El Paraninfo Celeste"].

- Mariana, Juan de (Padre Mariana), *Historiae de rebus Hispaniae libri XX* (Toleti, Typis P. Roderici, 1592) (urte gutxi geroago Toledon bertan obraren gaztelaniazko itzulpena argitaratu zuten: *Historia general de España*, 1601).
- Marineo Siculo, Lucio, *De rebus Hispaniae memorabilibus*, Libri XXV, Alcalá, 1530 (Erref. bibl. edit. irad.).
- Meier-Lübke, Wilhelm, *Iberische Personen-Namen* (Ez dugu honen erreferentzia bibliografikoa osotzerik izan; Schuhardt-ek ere badu titulu bereko artikulua: "Iberische personennamen", in: *RIEV*, III, 1909, 238-247 or.; Meier-Lübken beste obra bat: *Introducción al estudio de la lingüística romana*, 1901).
- Meillet, Antoine, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*, 1903 [Laburtua: "Introduction"].
- Menéndez Pidal, Ramón, *Orígenes del español. Estado lingüístico de la Península Ibérica hasta el siglo XI*, 1926 [Laburtua: "Orig." edo "Orígenes"]; *La España del Cid*, 1929.
- Michelena, Luis, "Nombres vascos de persona", in: *Anuario del Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo"*, San Sebastián, 1955, t. 2, 107-127 or. [Erref. bibl. edit. irad.]; "Introducción fonética a la onomástica vasca", in: *Emerita* 24, 1956, 167-186 eta 331-352 or. [Erref. bibl. edit. irad.].
- Micoleta, Rafael, *El Método breve de aprender la lengua Vizcaína*, 1659 [Laburtua: "El Método Breve"].
- Moguel, Juan Antonio, *El doctor Peru Abarca. . . Diálogos entre un rústico solitario bascongado y un barbero callejero llamado Maisu Juan*, Durango, 1881 [Laburtua: "Peru Abarca"].
- Muñón, Sancho de, *Tercera Celestina*, 1536 (1542?).
- Omaechevarría, Ignacio, *Sangre vizcaína en los pantanos de la Florida*, Vitoria, 1948.
- Pérez de Urbel, Justo, *Historia del Condado de Castilla*, Madrid, 1945 [Laburtua: "Historia del condado"]; *Los Vascos en la formación de Castilla* (hitzaldia, ?).
- Quiroga, María Dolores, "Filiación genealógica y curiosos pormenores de la casa de Rada", in: *Príncipe de Viana*, XVI, 61. zenb., 1955, 411-460 or. (CVI urtea oker dago aipamenean).
- Rabelais, François, *Gargantua et Pantagruel*, 1543 [Laburtua: "Pantagruel"].
- Rolfs, Gerhard, "Sur une couche préromane dans la toponymie de Gascogne et de l'Espagne du Nord", in: *Revista de Filología Española*, XXXVI, 1952, 209-256 (ez 255).
- Ruiz de Larrínaga, Juan, *Don Fray Juan de Zumárraga*, Publicaciones de la Junta de Cultura de Vizcaya, Bilbao 1948.
- Serrano, Luciano, *Cartulario de San Pedro de Arlanza*, Madrid, 1925; *Cartulario de San Millán de la Cogolla (759-1076)*, Centro de Estudios Históricos, Inpr. Aldecoa, Burgos, 1930; *Becerro gótico de Cardaña*, Valladolid, 1910 [Laburtua: "Becerro de Cardaña"].

- Simonel, Francisco Javier, *Historia de los Mozárabes en España*, Madrid, 4 tomo, 1897-1903.
- Spitzer, Leo, “Les diminutifs basques avec -ch-“, in: *RIEV*, XXV, 1934, 353-359 or.
- Trombetti, Alfredo, *Le origini della lingua basca*, Bologna, 1925 [Erref. bibl. edit. irad.].
- Uhlenbeck, Christian Cornelius, “Caractère de la Grammaire Basque”, in: *RIEV*, II (1908), 505-534 or.
- Urquijo, Julio de, “Nombres Vascos”, in: *RIEV*, V, 1911, 56-57 or. (Gainera Omaetxebarriak berak idatzitako artikulua).
- Valle Lersundi, Fernando del, “El valor de la letra “ch” como diminutivo en los nombres de los Vascongados de los siglos XV y XVI”, in: *RIEV*, XXIV, 1933, 192-194 or. (aipamenean oker dago 152 or.; 192 behar du); “Una forma del femenino y el valor de la letra “ch” como diminutivo de los nombres de los guipuzcoanos de los siglos XV y XVI”, in: *RIEV*, XXV, 1934, 176-181 or.
- Vinson, Julien, “Les Etudes Basques de 1901-1906”, in: *RIEV*, I, 1907, 1-24 or.
- Zabaleta, Leonardo, “Oñate en los albores de su historia”, in: *Oñate*, 1950, 6-11 or.
- Zumalde, Iñaki, *Historia de Oñate*, Impr. Provincial, San Sebastián, 1957. (359-362 orrialdeetan dauka ataltxo bat oñatiarren “Txantxikuak” izenari buruz).

3. Izendaturiko hainbat iturri eta autore

Bestelako hainbat iturri eta autore ere aipatzen du Omaetxebarriak, zehaztapen bibliografikorik eman gabe (“Refranero Vasco de 1555”, Pedro de Yrizar) edo bestelako autoreren baten autoritatean oinarrituz (Julio Caro Baroja, Pérez de Urbel-ek aipatua). Hona hemen bildumako artikuluetan edota oin-oharretako apunteetan dakarren hainbat iturri eta autore, sailean emanda, eta batzuetan zerbait zehaztuta kako arteko gehigarrien bidez.

- A) *Iturriak*: Annales Metenses [Annales Francorum Mettenses] – Glosas Emilianenses – Glosas Silenses – Refranero vasco de 1555 [1555eko Hernán Núñez-en *Refranero español* ote da?] – Códice Calixtino (Aymeric de Picaud) – Catecismo de Llodío, 1858 [Asteteren Dotrinaren itzulpena, Laudioko euskaraz] – Remón, *Crónica*, V, 2º, t. 810 [?] – Crónica de Iburgüen [edo Iburguen-Chapotin-en *Crónica General Española y Sumaria de la Cassa Vizcaina* (ik. Julen Arriolabengoa, *Iburguen-Cachopín kronika. Edizioa eta azterketa*, 2006)] – Tejada, II, 331 [?] – Aguirre, III, 414 [?].
- B) *Autoreak* (Euskararen jatorriari edo familiari buruz beren teoriak agertu dituztenak, abizen soñlez izendatuak): Astarloa [Pablo Pedro, 1752-1808], D'Iharce de Bidassouet [Pierre, 1765ean jaioa] – *bizk. kamitikoak*: Gabelentz

[Georg, 1840-1893), Gèze [Louis, 1826-1906], Bahr [Gerhard, 1900-1945], Giacomino [Claudio], Martínez Pajares [Antonio], Tubino [Francisco María, 1833-1888], Zyhlarz [Ernst, 1890-1964] – *iberiera*: Gerland [“Los vascos y los iberos”, 1888], Hoffmann [Helmut, 1912-1992], Pereira de Lima [Jose Maria, 1853-1925], Philipon [Edouard] – *Kaukasoko bizk., etab.*: Winkler [Susanne?], Bonaparte (Luis Luciano, 1813-1891), Gavel [Henri, 1880-1959], Charencey [Hyacinthe, 1832-1916], Marr [Nikolai, 1865-1934], Goutman [Rodolphe] – *japoniera*: Lisarrague [Jean Baptiste Lissarrague?] – *bizk. amerikarrak*: Vinson [Julien, 1843-1926] – *akadiera*: Darrantz [Jean Baptiste?] – *txinera*: Urquijo [Julio, 1871-1950] – *etruskoa, liguriera, etab.*: Ostiz.